УДК 94(477.7) «1853-1856»

Володимир Полторак

ОСМАНСЬКІ КОЗАКИ ПІД ЧАС СХІДНОЇ (КРИМСЬКОЇ) ВІЙНИ У СПОГАДАХ МИХАЙЛА ЧАЙКОВСЬКОГО

В статті визначено джерельний потенціал опублікованих та рукописних спогадів Михайла Чайковського – керівника підрозділів османських козаків під час Східної (Кримської) війни. Відзначено важливість даних джерел для аналізу планів створення козацьких підрозділів та спроби здобуття територіальної козацької автономії. Також зазначено, що бойова та політична активність османських козаків призвели до поглиблення розколу в середовищі польського еміграційного табору щодо українського питання.

Ключові слова: *Михайло Чайковський (Мехмед Садик-паша), османські козаки, Кримська війна.*

Одним з ключових питань в дослідженні участі османських козаків під керівництвом Михайла Чайковського в Східній (Кримській) війні є джерельний потенціал спогадів самого Чайковського.

Самі мемуари дійшли до нас у декількох варіантах. Першим можна вважати оригінальні начерки польською мовою, написані у 1870-1886 р. в Стамбулі, Києві та на Чернігівщині, які надійшли до рук сина Садик-паші, генерала російської армії Адама Чайковського, який в свою чергу передав мемуари до редакції «Київської Старовини» для публікації. У 1891 році частково вони були опубліковані, доведені до 1840-х років, але в подальшому публікація припинилось [4]. Друге видання, яке ґрунтувалось на мемуарах Садик-паші – це стаття його дочки Кароліни Суходольської [5] про участь болгар в козацьких підрозділах її батька. Відомо, що цей варіант мемуарів був написаний французькою мовою і напевно представляв собою начерки мемуарів, написані перед від'їздом Чайковського до України у 1872 р. Сліди цього тексту губляться – архів К. Суходольської до сьогодні не знайдений. Вона померла у 1902 році в Трієсті (тоді Австрійська імперія). Знов виринає перший варіант мемуарів у 1895 році в Москві, де редакція «Російської

Старовини» за посередництва Адама Чайковського береться за їхню публікацію [6]. Найбільш повна до сьогодні версія мемуарів Садик-паші друкувалась майже десятиріччя в цьому часописі. Саме в цьому виданні вперше згадано про Комітет України та Бессарабії – про те, що саме дві відозви Комітету скомпрометували ідею М. Чайковського в очах англійських союзників (лорда Пальмерстона) [7, 682].

Відштовхуючись від часткового видання мемуарів в «Київській Старовині», у Львові у 1898 році був опублікований його переклад на польську мову [2], проте цей текст не йде далі 1840-х років. Ще одна публікація мемуарів була здійснена у 1962 р. у Варшаві польською мовою [1]. Це видання ґрунтувалось на тому самому тексті, який свого часу надавав Адам Чайковський, проте за коментарем видавців, було більш повним та стосувалося тільки часу Східної війни. Звірка текстів підтверджує, що редакція «Російської Старовини» скоротила деякі фрагменти тексту, особливо що стосується стосунків між польським, англійським та турецьким офіцерським корпусами [3]. Скороченню було піддано і повідомлення, зокрема про «Таємний Комітет України та Бессарабії», який на думку редакції російського часопису не повинен був привертати великої уваги.

Отже, найбільш повно від імені Михайла Чайковського про події Східної (Кримської) війни можемо дізнатись у виданих у «Русской старине» та у мемуарах, видання 1962 р. [1, 24-25].

Мемуари Михайла Чайковського – змістовне джерело з історії османських козаків та Османської історії того часу взагалі. В російськомовному перекладі вони опубліковані в «Русской старине» під назвою «Записки Садик Паші», переклав з польської – В. Тимощук. Цей же перекладач створив короткий опис змісту кожного розділу, і здається коригував самі розділи.

Публікація мемуарів розпочата у 1898 році. В 95 томі (вип. 9) на сторінках 651-685 (загалом 35 сторінок) вміщено розділ 52 та 53, де саме йдеться про об’єкт нашого дослідження.

В 52 розділі «Записок» зазначено наступне: «Революционное движение в Европе стихает. Поступок Австрии с венгерскими генералами. Выступление турецких войск из Румынии на усмирение бунта в Боснии. Французское правительство отказывает мне в дальнейшем покровительстве и паспорте; равнодушие, с коим отнеслись к этому польские власти в

Париже. Мое намерение перейти в магометанство. Подарки и безграничная доброта Абдул-Меджида». При цьому щодо османського козацтва в розділі на с. 673 М. Чайковський аналізує міжнародне становище початку 1850-х в Південно-Східній Європі, згадує про втрату ним підтримки з боку французького уряду та про вимушений крок прийняття ісламу задля вступу на оттоманську службу під іменем Мехмед Садик-бей.

В 53 розділі читаємо наступне: «Счастливые дни, проведенные в Зашлы-Босна. Иерусалимский вопрос. Ключи от Гроба Господня. Мои переговоры с Лавалетом касательно посылки оттоманского флота в Тунис. Отношения между Высокой Портой и Россией ухудшаются. Приезд князя Меншикова. Окончание злополучных волнений в Боснии; ошибка Омер-паши. Лорд Редклиф противится назначению генерала Бема. Переговоры с князем Меншиковым. Пожар в моем конаке и гибель всего моего имущества. Щедрая и дружеская помощь, оказанная мне турками. Разрыв Высокой Порты с Россией. Отъезд князя Меншикова и русского посольства в Одессу». Отже, отримавши земельний наділ в місцевості Сазли-Босна, М. Чайковський розробляє концепцію федерації слов'ян і турків (с.680). Випадкова пожежа (с.684) знищує його маєток разом з усім архівом, в тому числі документами з історії запорозьких козаків на службі у Османської імперії. Змальовано становище в Стамбулі під час місії князя Меншикова.

У 10 випуску (том 95) опуліковано наступні розділи «Записок» – від 54 до 57 (с.169-209 – загалом 41 сторінка). В 54 розділі йдеться про «Положение турецкого правительства по отъезде князя Меншикова. Секрет генерала Дембинского. Мое предложение относительно формирования казацкого полка одобрено султаном. Я произведен в паши и назначен командующим казацким полком. Сформирование этого полка. Определение поляков в турецкое войско». І далі М. Чайковський формулює ідею відновлення оттоманського козацтва (с. 172), говорить про вплив на «українських та інших козаків». Зазначено, що команди в новоствореному полку будуть віддаватись «малоросійською мовою», а сам Чайковський став отаманом (мірмірем-пашею). Описується устрій новоствореного козацького підрозділу (С. 175, 179).

Розділ 55 висвітлює початок війни: «Магометане жаждут войны. Волнение софтов. Бегство лорда Редклифа и английской колонии на суда. Водворение спокойствия. Объявление войны. Приезд генерала Высоцкого. Проект лорда Редклифа относительно сформирования аристократического польского легиона в Румелии и демократического легиона в Анатолии. Примирение Решида и Риза пашей. Поход лорда Дудлей-Стюарт. Предложение сербов. Поляки и болгары. Приезд в Стамбул Замойского. Его деятельность». Отже, в Стамбулі, а згодом Адріанополі продовжується формування полку козаків. Серед поповнення – добруджанські старообрядці на чолі з Й. Гончаровим. Одночасно старообрядницький митрополит із Добруджі переховується у Садик-паші (С. 186). Обгрунтовється використання козаками старовинного прапора задунайських козаків (С. 187).

56 розділ присвячений початку першої бойової операції Оттоманського козацького війська: «Присяга. Европейская колония в Карагаче. Способ применения тенджимата, придуманный Кабризли-пашою. Прибытие в Шумлу. Набор рекрут, неудавшийся в Добрудже, продолжается в Болгарии. Переход русских через Дунай. Бестолковое отступление корпуса Мустафы-паши. Военный совет в Варне. Новый план военных действий. Казаки из Добруджи. Передача знамени и документов в знак восстановления Запорожского Войска». Таким чином, козацький полк переходить до місця розташування Румелійськоїх армії – Шумли (С. 195). У Калафаті розташована 4 сотня козаків (С. 198). Відбувається процесія урочистої передачі козакам прапору задунайських козаків на самому початку облоги російською армією Силістри (С. 198).

У 57 розділі вміщена наступна інформація: «Назначение сердар-экрема. Изменение первоначального плана войны; причины, вызвавшие эту перемену. О том, что происходило в Париже и что делали там поляки. Я назначен командовать отрядом, которому приказано занять Дели-Орман». Під час розташування в Шумлі М. Чайковський продовжує формування козацьких сотень. Здійснено їх опис (С. 206).

Наступні розділи опубліковано в 11 випуску 95 тому «Русской старині» на сторінках 451-468 (18 сторінок). 58 розділ висвітлює «Сосредоточение турецких войск под Шумлою. Осада Силистрии. Приготовления к отправке в крепость конвоя с

транспортом. Удачное выполнение этого замысла. Появление кавалерии. Возвращение в Шумлу. Отношение англичанина Сименса к дезертирам-полякам. Записка Вл.Замойского». Полк оттоманських козаків відправлений в місцевість Делі-Орман для організації комунікації із обложеною Силістрою (С. 454). Козаки рятують обложену фортецю, доставивши необхідні провіант та боєприпаси.

59 розділ: «Гасан-паша овладевает островом Ромадана. Журжево. Приезд сердар-экрема. Консул пяти держав. Рапорт полковника Сименса. Приезд Замойского. Проект сформирования второго казацкого полка. Скиндер-бей (Илинский) и его приказы. Стрельба картечью в баши-бузуков». Полк козаків передислокувався до переправи під Журжево. Під Рущуком отримана козаками зброя від Наполеона III (зазначено, що ще з сердини травня транспортувалась туди зі Стамбула). Вперше прозвучала згадка про ідею створення 2-го полку оттоманських козаків (С. 466).

У 12 випуску 95 тому опубліковано на сторінках 667-689 (23 сторінки) наступні два розділи «Записок». У 60 розділі читаємо «Особенности действий турецких войск. Приказ сердар-экрема. Вступление в Бухарест. Появление в Бухаресте Скиндер-бея. Князь Григорий Стурдза. Храбрость турецкой кавалерии. Предложение румынского правительства. Столкновение с полковником Сименсом. Нахальство полковника Дюмона. Мой разговор с этим австрийцем. Предложения румын отвергнуты. Подрядчик Халил. Встреча генерала Коронини с Омер-пашею». Козаки першими з турецьких підрозділів вступають в Бухарест (С. 670), начальник штабу М. Чайковського Каетан Остоя призначений комендантом міста. З прибуттям турецького головнокомандуючого Омер-паші комендантом Бухаресту призначений сам М. Садик-паша (С. 676).

Наступний, 61 розділ, висвітлює «Обед у генерала Коронини. Приезд Дервиш-паши. Замойский и его политика. Претенденты на звание господаря Румынии. Решение Порты относительно назначения князя Стирбея господарем. Переход в Браилов. Прием, оказанный нам Ефремом Обреновичем. Пропавшие полки кавалерии. Грандиозная охота. Вступление в Браилов: польские жиды и жидовки (так в перекладі з польської у В. Тимощука)». Опис служби козаків в Бухаресті, відносини з волохами та австрійцями (С. 681). До М. Чайковського

доставлене звернення від підпільного «Українського та Бессарабського комітету» про антиросійські настрої в Україні (С. 682). М. Чайковський розсилає прокламації в Бессарабії, «Украйне», на Поділлі та Волині (С. 685). Через австрійські інтриги його відсторонюють від поста коменданта Бухаресту.

Далі публікація перервана, наступні розділи читаємо вже у 102 томі (1900 р.) «Русской старині». 4 випуск на сторінках 219-236 (18 сторінок) містить настпуні три розділи «Записок…».

62 розділ включає такі підрозділи: «Ираде о сформировании второго казацкого полка. Князь Витольд Чарторыйский. Выступление из Браилова. Инструкция сердар-экрема. Отношение к нам молдован. Столкновение с австрийцами. Карнавал в Галаце». Полк козаків відправляється до Браїлова (С. 219), потім вступає в Галац (С. 223). Зайнявши лінію на р. Сереті, козаки навели переправи та забезпечували охорону рубежу (С. 220-221). Відзначено, що в 1-му полку козаків тільки 60 поляків, тобто зовсім невеликий відсоток (із майже тисячі офіцерського та рядового складу; С. 222).

У 63 розділі йдеться про: «Беспечность австрийцев. Интриги Замойского. Приказание идти в Крым, а мне остаться на Дунае. Расформирование нашего корпуса. Столкновение с неприятелем близ Тульчи. Мои распоряжения». Описано службу козаків на лінії Гуш-Рені (С. 224), передислокація в Браїлов (С. 227) та Тульчу (С. 228), де відбувається сутичка із росіянами. Отриманий наказ готуватись до висадки в Криму, але він відізваний через інтриги (С. 225).

Далі у наступному 64 розділі читаємо: «Недружелюбное отношение ко мне поляков. Их насмешки. Интрига против меня Замойского. Неудавшаяся попытка войти в сношение с кавказскими племенами. Новая интрига Замойского». Козацькі полки дислокуються у Ласковиці, В. Тирново, Шумлі, Варні, Бургасі (С. 230). 1-й полк відправлений до В. Тирново, 2-й полк на стадії формування в районі Шумли (С. 231). Поява ідеї про 3-й полк. Козаки передислоковані в район Варна, Бургас (С. 233). Дискусії про вступ на англійську службу.

У 5-му випуску за 1900 рік читаємо ще два розділи «Записок» на сторінках 455-469 (загалом 15сторінок). 65 розділ має такий короткий опис В. Тимощука «Дезертирство польских солдат. Прибытие в лагерь Адама Мицкевича и кн. Владислава Чарторыйского. Новый проект Замойского. Интриги его и лорда

Редклифа. Неудавшаяся попытка привлечь болгар на службу в английском войске». Отже, Козаки дислокуються у районі Бургас-Созополь (С. 455). А. Міцкевич прибув до розташування оттоманських козаків (С. 456). Відбувся огляд усього корпусу, в якому відзначено 14 сотень, проведено масштабне полювання, яке змальоване на відомій літографії (С. 457). Недоформований 3-й полк вступив на англійську службу (С. 457).

У 66 розділі читаємо «Попытка Ротшильда образовать полк из евреев и основать еврейское царство в Иерусалиме. Падение Севастополя и прекращение военных действий. Участие болгар в железнодорожном акционерном обществе. Несбывшиеся надежды поляков на восстановление Польши. Поездка Чайковского в Константинополь. Свидание с Замойским. Письмо к Чайковскому Гортензии Корну». Взимку 1854/1855 козацький корпус розташувався у Сливені (С. 464), потім згадується місце наступного зимування Сатман біля Шумли (С. 466). Висловлена ідея Ротшильда за посередництва А. Міцкевича організувати в складі оттоманських козаків єврейський полк «гусарів махабенча» на чолі з полковником Бернардчиком (С.464-465). Восени 1855 року козаки редифу (резервісти – добруджанські старообрядці) розпущені по домівкам (С. 467), М. Чайковський через лист від Гортензії Корну отримав рекомендацію Наполеона III продовжити очолювати оттоманських козаків.

Публікацію «Записок Садик-паші» продовжено в 6 випуску (102 том) – там вміщено 67 розділ на сторінках 655-696 (загалом 42 сторінок). В розділі йдеться про: «Заслуги поляков в Турции во время войны 1853-1856. Поручение Чайковскому наблюдать границу Турции с Грециею. Командировка его в Добруджу, Молдавию и Валахию. Возвращение в Константинополь. Неудавшийся проект об устройстве военных (казацких) поселений. Пожалование Чайковскому чина бейлербея». Тут вміщено опис перебування оттоманських козаків в районі Шумла-Адріанополь (С. 688). Згадка про конфлікт із згодом відомим польським діячем Мілковським (С. 695). Опис формування драгунського полку (С. 686). Експедиція до дельти Дунаю навесні 1856 року і проект створення військових козацьких поселень (С. 688-691). Призначення М. Чайковського бейлербеєм (С.694). Польські інтриги в середовищи старообрядців проти М. Чайковського, розформування в результаті цього козацьких редифів (резервістів) у Добруджі.

Отже, «Записки Садик-паші» містять багато унікальної інформації про османських козаків і при цьому представляють собою точку зору Михайла Чайковського на розвиток козацтва. Доречно було би зробити їх републікацію, оскільки розпорошені по різним випускам важкодоступного періодичного видання вони майже невідомі дослідникам.

Джерела та література:

1. Czajkowski M. Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku. – Warszawa, 1962. – 315 s.
2. Czajkowski M. Pamietniki Sadyka Paszy Michala Czajkowskiego / tlumaczyl na polskie A.P. – Lwow: Nakladem ksiegarni Gubrynowicza i Schmidta, 1898.
3. Segel Harold B. Mieckiewicz and the Juwish legion in memoirs of the Sadyk Pasha (Michal Czajkowski) // The Polish review. – Vol. 10. - №3. 1965. – P. 78-81.
4. Записки Михаила Чайковского (Садык Паши) // Киевская старина. 1891, 1892.
5. Суходолска К. Българите в неизданите мемуари на Чайка Чайковски (Садък-паша) // Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. – Книга X. София, 1894. – С.429-468.
6. Чайковский М. Записки // Русская старина. – 1895-1898, 1900, 1904.
7. Чайковский М. Записки // Русская старина. – Т.96. – 1898. № 12.

References

1. Czajkowski M. Moje wspomnienia o wojnie 1854 roku. – Warszawa, 1962. – 315 s.
2. Czajkowski M. Pamietniki Sadyka Paszy Michala Czajkowskiego / tlumaczyl na polskie A.P. – Lwow: Nakladem ksiegarni Gubrynowicza i Schmidta, 1898.
3. Segel Harold B. Mieckiewicz and the Juwish legion in memoirs of the Sadyk Pasha (Michal Czajkowski) // The Polish review. – Vol. 10. - №3. 1965. – P. 78-81.
4. Записки Михаила Чайковского (Садык Паши) // Киевская старина. 1891, 1892.
5. Суходолска К. Българите в неизданите мемуари на Чайка Чайковски (Садък-паша) // Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. – Книга X. София, 1894. – С. 429-468.

6. Чайковский М. Записки // Русская старина. – 1895-1898, 1900, 1904.
7. Чайковский М. Записки // Русская старина. – Т.96. – 1898. №12.

Владимир Полторак

ОСМАНСКИЕ КАЗАКИ ВО ВРЕМЯ ВОСТОЧНОЙ (КРЫМСКОЙ) ВОЙНЫ В ВОСПОМИНАНИЯХ МИХАИЛА ЧАЙКОВСКОГО

В статье раскрыт потенциал опубликованных и рукописных воспоминаний Михаила Чайковского – руководителя подразделений османских казаков во время Восточной (Крымской) войны. Отмечена важность данных источников для анализа планов создания казацких подразделений и попытки получения территориальной казацкой автономии. Также указано, что боевая и политическая активность османских казаков привели к углублению раскола в среде польского эмиграционного лагеря по украинскому вопросу.

Ключевые слова: *Михаил Чайковский (Мехмед Садык-паша), османские казаки, Восточная (Крымская) война.*

Volodymyr Poltorak

MESSAGES ABOUT OTTOMAN COSSACKS DURING THE EASTERN (CRIMEAN) WAR IN THE MEMOIRS OF MYCHAYLO CZAJKOWSKIY

The article reveals the potential of the published and manuscript memoirs of Mychaylo Czajkowskiy – the Commander of the Ottoman Cossack units during the Eastern (Crimean) war. The importance of these sources is noted for the analysis of plans for the creation of Cossack units and attempts to obtain territorial Cossack autonomy. It is also indicated that the military and political activity of the Ottoman Cossacks led to a deepening of the split in the Polish emigration camp on the Ukrainian question.

Key words: *Mychaylo Czajkowskiy (Mehmed Sadyk-Pasha), Ottoman Cossacks, Crimean War.*

Отримано: 22.11.2017